

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БОГАТИРЬОВ А. І.,

кандидат юридичних наук,
головний науковий співробітник науково-
дослідної лабораторії науково-дослідного центру
(Інститут кримінально-виконавчої служби)

ПУЗИРЬОВ М. С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
(Українсько-Російський інститут)

УДК 343.85

**ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНА ПРОБЛЕМА НАУКОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ
ПОНЯТТЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА ЗЛОЧИННІСТЬ»**

У статті розкрито теоретико-прикладну проблему наукового визначення поняття «пенітенціарна злочинність». Установлено, що пенітенціарна злочинність є різновидом більш загального соціального феномену – злочинності в цілому, тому їй притаманні всі змістовні ознаки останньої. Водночас обґрунтовано, що самостійне вивчення пенітенціарної злочинності дозволяє більш глибоко дослідити її особливості, специфіку детермінації, а також розробити диференційовані заходи щодо її запобігання.

Ключові слова: злочинність, пенітенціарна злочинність, кримінологічна характеристика, проблема, дефініція.

В статье раскрыта теоретико-прикладная проблема научного определения понятия «пенитенциарная преступность». Установлено, что пенитенциарная преступность является разновидностью более общего социального феномена – преступности в целом, поэтому ей присущи все содержательные признаки последней. В то же время обосновано, что самостоятельное изучение пенитенциарной преступности позволяет более глубоко исследовать ее особенности, специфику детерминации, а также разработать дифференцированные меры по ее предупреждению.

Ключевые слова: преступность, пенитенциарная преступность, криминологическая характеристика, проблема, дефиниция.

The article deals with the theoretical and applied scientific problem of the definition «penitentiary criminality». Authors of the article established that penitentiary criminality is a kind of a more general social phenomenon – criminality in general, so it has all the features of the latest content. At the same time authors proved that independent study of penitentiary criminality can more deeply explore its features, specificity of determination, and develop differentiated measures to prevent it.

Key words: criminality, penitentiary criminality, criminological characteristics, problem, definition.

Постановка проблеми. Зважаючи на гуманізацію сучасної кримінально-правової політики України виникає необхідність удосконалення державної політики у сфері виконання покарань, орієнтації її на дотримання вимог міжнародних стандартів поведінки із засудженими. Особливе місце в реалізації цього напрямку належить Державній пенітенціарній службі (ДПтС) України, чільне місце в структурі якої відведено органам і установам виконання покарань, метою діяльності яких є забезпечення дотримання прав і свобод засуджених, їх виправлення і ресоціалізація, запобігання вчиненню ними нових злочинів.

Формування системи запобігання злочинам у сучасній Україні проходить у якісно іншому, ніж раніше, правовому просторі. Причинами такого процесу слід вважати зміну історичних реалій, динамічний розвиток усіх галузей законодавства, чинну Конституцію України, яка стала документом, що відображає загальновизнані принципи і норми міжнародного права.

Європейське майбутнє України як демократичної, соціальної та правової держави залежить від реалій сьогодення. Економічна та політична кризи, які останніми роками спостерігаються в Україні, негативно впливають на всі сфери суспільного життя. До несприятливих суспільних процесів слід віднести також і вчинення особами, які відбувають покарання, нових злочинів. Кримінальні навички, набуті засудженими під час відбування покарань (насамперед пов'язаних із позбавленням волі), нерідко супроводжують їх протягом тривалого часу, якщо не усього життя, визначаючи асоціальний і протиправний характер їх поведінки.

На формування криміногенної мотивації та її прояву у поведінці засуджених істотно впливають і недоліки організаційно-управлінського характеру в діяльності органів і установ виконання покарань, на які безпосередньо покладено обов'язки щодо запобігання вчиненню засудженими нових злочинів. Зокрема, це стосується послаблення контролю та формального характеру соціально-виховних, профілактичних заходів, що здійснюються стосовно соціально й педагогічно занедбаних засуджених, порушників установленого порядку відбування покарання.

Головним завданням адміністрації органів і установ виконання покарань є вплив на соціальні процеси та явища, що породжують злочинну поведінку серед засуджених і ув'язнених або сприяють їй. Тому заборони, встановлені законом про кримінальну відповідальність, є певною мірою переліком найбільш важливих соціальних цінностей, забезпечення недоторканності яких визначає необхідність існування системи заходів запобігання пенітенціарній злочинності.

Метою статті є комплексний науковий аналіз поняття пенітенціарної злочинності.

Джерельна база статті. Проблемі злочинності взагалі приділялося багато уваги в працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених, а саме: Ю. М. Антоняна, Ю. В. Бауліна, М. І. Бажанова, В. М. Бородіна, І. В. Боднара, І. Г. Богатирьова, В. В. Василевича, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, Г. С. Гаверова, О. М. Джужі, А. І. Долгової, Л. С. Дубчак, В. М. Дрьоміна, Д. О. Зубова, А. П. Закалюка, В. С. Зеленецького, О. Г. Кальмана, І. І. Карпеця, Я. М. Квітки, А. В. Кирилюка, О. Г. Колба, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецової, Н. С. Лейкіної, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, П. П. Михайленка, М. С. Пузирьова, М. А. Скрябіна, В. В. Сташиса, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, А. П. Тузова, В. І. Шакуна та багатьох інших.

Однак аналіз праць зазначених учених, результатів емпіричних досліджень свідчать, що питання, пов'язані з пенітенціарною злочинністю, розглядаються вченими фрагментарно, а тому потребують подальшого наукового розроблення і вимагають свого сучасного бачення й осмислення, зокрема, у контексті діяльності ДПтС України.

Основний зміст статті. Перед тим, як обґрунтувати поняття «пенітенціарна злочинність», на нашу думку, слід провести порівняльний аналіз поняття «злочинність» взагалі у зв'язку з тим, що в кримінологічній науці сутнісне поняття «злочинність» характеризується невизначеністю й багатозначністю. Передусім, кримінологи при визначенні злочинності наголошують на соціальному в її природі у зв'язку з тим, що вона не буває поза суспільством, вона є соціальним феноменом не тільки онтологічного, а й гносеологічного розуміння.

Таким чином, феномен «злочинність» породжується умовами суспільного життя. Це положення ґрунтується на статистичних даних, які з усією очевидністю доводять, що різкі зміни соціальних умов породжують зміни кількісних та якісних характеристик злочинності. Традиційно в кримінологічній науці, надаючи визначення поняття злочинності, як базове використовують поняття, яке було надане ще 1969 року Н. Ф. Кузнецовою в монографії «Злочин і злочинність» [1, с. 173], позбавляючи його ідеологічно-класового забарвлення та розширюючи за рахунок включення до нього низки додаткових (авторських) ознак.

Це обумовлено тим, що, попри всі термінологічні зміни наступних років, концепція злочинності, розроблена поіменованою вченою, є достатньо цілісною. У кримінологічній науці такий підхід називають фундаментальним, доктринальним або кримінально-правовим. Між тим сьогодні спостерігається посилення впливу альтернативних та пошук нових підходів, які дозволяють «олюднити» злочинність, тим самим удосконаливши методологію пізнання її закономірностей. Так, відмінні від традиційних погляди на проблему злочинності у вітчизняній науці належать, зокрема, А. П. Закалюку, В. М. Дрьоміну, О. М. Литвинову.

Вчені підходять до аналізу злочинності з позицій «діяльнісного» підходу, виходячи з якого стрижнем сутнісного визначення злочинності має бути людина, бо саме її поведінка у випадках, передбачених законом про кримінальну відповідальність, кваліфікується як злочинна. В. М. Дрьомін підкреслює, що концептуально важливо розглядати злочинність не як формальну (або системну) сукупність вчинених злочинів, а як різновид соціальної активності» [2, с. 249], основною формою якої є практична (предметна) діяльність, спрямована на задоволення потреб та перетворення матеріального світу, суспільних відносин і самої особистості. При такому підході у понятті злочинності передусім відображається її предметна сутність, а не природа.

У свою чергу, А. П. Закалюк надає таке предметно-сутнісне визначення поняття злочинності: «злочинність – це феномен суспільного життя у вигляді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різнообумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства» [3, с. 139]. При цьому вказана активність розглядається як тип суспільної активності – прояву діяльності конкретних осіб або їх об'єднань.

Окрім цього, вітчизняні й зарубіжні кримінологи, вивчаючи термінологію злочинності, розглядають її як: закономірне явище, що відображає стан суспільного організму (І. М. Даньшин) [4, с. 13]; властивість суспільства (Д. А. Шестаков) [5, с. 249]; побічний продукт цивілізації (В. Фокс) [6, с. 19]; соціальну патологію, що має високий ступінь суспільної небезпечності (А. Ф. Зелінський) [7, с. 20]; соціальний процес, який підкоряється загальним закономірностям розвитку соціальних явищ (А. Н. Трайнін) [8, с. 140]; фактор динаміки суспільства (Е. Дюркгейм) [9, с. 39]; індикатор змін у суспільстві (Д. О. Лі) [10]; складну соціальну, оптимально функціонуючу систему (М. О. Сутурин) [11]; самокеровану систему (О. М. Литвак) [12, с. 8]; масову протиправну (заборонену у кримінально-правовому порядку) поведінку частини членів суспільства (О. М. Ігнатов) [13, с. 81]; соціальний конструкт (Я. І. Гишинський) [14, с. 94]; комплексний соціально-правовий феномен, властивий не лише вільному суспільству, а й спеціальним інституціям, покликаним протидіяти злочинній поведінці засуджених (І. Г. Богатирьов) [15, с. 16].

Незважаючи на істотні відмінності наведених родових понять, які характеризують злочинність, її видові відмінні ознаки, як правило, збігаються. Тому злочинність доводиться розглядати як таку, що «конструюється» за допомогою двох різнорівневих підстав: 1) реальна (онтологічна, об'єктивна) суспільна небезпека, шкода; 2) передбаченість законом про кримінальну відповідальність, «криміналізованість», яка завжди є результатом суб'єктивної волі законодавця. Вказане об'єктивно ускладнює пошук її логічного визначення.

На цю обставину звернув увагу В. Є. Жеребкін ще в 1976 р. Він зауважив, що одні ознаки поняття «злочин» є матеріальними, субстанціальними (суспільна небезпека або шкода), тоді як інші – формальні, несубстанціальні (протиправність, вказівка в законі про кримінальну відповідальність) [16, с. 37].

Вбачається, саме тому, даючи поняття злочинності, кримінологи найчастіше намагаються об'єднати в ньому саме соціальний та правовий аспекти, оскільки ігнорування кримі-

нально-правової характеристики злочинності на сьогодні методологічно себе не виправдовує, не дозволяє її емпірично досліджувати. Водночас із практичної точки зору результати вивчення злочинності мають бути придатними для подальшого розроблення відповідних державних заходів протидії (контролю).

Крім того, саме завдяки появі систематичного обліку вчинених злочинів, результатів їх судового розгляду й формування відповідної статистичної звітності та її якісного аналізу, можна стверджувати, що злочинність є соціальним феноменом, який має певні параметри і спостерігається у всіх типах суспільств.

Таким чином, проблематика наукового визначення поняття «пенітенціарна злочинність», передусім, зумовлюється спробами зробити його конструктивним для розроблення методології пізнання цього феномену. Останнє на сьогодні не дає практичної можливості розглядати пенітенціарну злочинність поза межами її кримінально-правової оцінки. Ми поділяємо позицію І. М. Мацкевича, згідно з якою злочинність має соціальну сутність, однак як сукупність конкретних злочинів – правову форму. Іншими словами, пенітенціарна злочинність за своєю сутністю – соціальне, а за формою – правове явище [17, с. 534].

Крім того, пізнати будь-яке явище можна тільки спостерігаючи його реальні прояви та аналізуючи результати таких спостережень. У зв'язку з цим незамінними залишаються данні статистики, хоча рівень їх достовірності викликає нарікання. Однак те, що статистика не повною мірою відображає реальний стан пенітенціарної злочинності, не є причиною не досліджувати її. На нашу думку, під час дослідження даних щодо сукупності вчинених злочинів в установах виконання покарань різних видів (а щодо виправних колоній – рівнів безпеки) за певний період часу необхідно постійно підвищувати надійність статистичних показників, удосконалювати способи спостереження, розширювати коло джерел інформації.

У цілому предметно-сутнісне визначення пенітенціарної злочинності через категорію суспільно неприйнятної кримінальної активності або кримінальної соціальної практики має не лише суто теоретичне, а й важливе методологічне значення. Завдяки «олюдненню» поняття злочинності, по-перше, створюються умови для застосування соціально-антропологічних методів дослідження та, як наслідок, критичного осмислення процесу детермінації злочинності, аргументів щодо нібито «якісної відмінності» від нього механізму обумовлення її виявів.

Із цим пов'язана потреба поглиблення вивчення детерміністичної ролі, міри зв'язку та співвідношення загальносоціальних передумов суспільно неприйнятної активності, чинників її кримінального різновиду та їхнього вияву на індивідуальному рівні. На сучасному методологічному рівні мають бути розглянуті ознаки та визначення особи, яка вчиняє злочин, роль особистісних та інших індивідуальних чинників злочинних виявів, проблеми вдосконалення прогнозування та запобігання обумовлюючого впливу цих чинників.

По-друге, діяльнісний підхід до розуміння злочинності ставить перед суспільством завдання зі зміни мотивації «діячів» – учасників подібних соціальних практик. Задля цього держава повинна не стільки займатися заборонаю тих чи інших видів поведінки, скільки створювати умови для заохочення, «просування» правомірних соціальних практик. Злочинне підприємництво не повинно мати ні матеріальних, ні соціальних переваг перед правомірними формами людської діяльності. Злочинна діяльність як різновид соціальної практики повинна стати не вигідною як у матеріальному (економічному) аспекті, так і в плані віддалених життєвих перспектив «діяча».

Таким є короткий огляд основних підходів до визначення сутності пенітенціарної злочинності та її властивостей. Не враховувати особливості пенітенціарної злочинності – значить не забезпечувати цілеспрямований і диференційований підхід до протидії їй. Загалом, говорячи про пенітенціарну злочинність, насамперед на увазі мають злочинну поведінку засуджених або ув'язнених, які перебувають в закритому, напівзакритому або відкритому стані.

А це, у свою чергу, відображається на їх емоційному і морально-психологічному стані і суттєво впливає на поведінку цих осіб. Із правової точки зору виокремлення пенітенціарної злочинності в окремий вид злочинності здійснюється на підставі такої специфічної крими-

нально-значущої інтегруючої ознаки, як правовий статус особи злочинця, точніше суб'єкта злочину.

Висновок. Ураховуючи вищевикладені досягнення кримінологічної науки з порушеної проблематики, сформулюємо робоче, для цього дослідження, поняття пенітенціарної злочинності. Пенітенціарна злочинність – негативне соціально-правове явище, що об'єднує сукупність кримінально карних діянь, пов'язаних із процесом виконання та відбування покарань, має свої закономірності, кількісні та якісні характеристики й у зв'язку з цим вимагає специфічних державних і суспільних антикримінальних заходів впливу. Отже, пенітенціарна злочинність є різновидом більш загального соціального феномену – злочинності в цілому, тому закономірно їй притаманні всі змістовні ознаки останньої. Втім, пенітенціарна злочинність характеризується низкою відмінних особливостей, які проявляються в першу чергу в причинному комплексі та мотивації формування злочинної поведінки і, як наслідок, в її рівні й тенденціях розвитку. Тому самостійне вивчення пенітенціарної злочинності дозволяє більш глибоко дослідити її особливості, специфіку детермінації, а також розробити диференційовані заходи з її запобігання.

Список використаних джерел:

1. Кузнецова Н. Ф. Преступление и преступность / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Издат-во Московского ун-та, 1969. – С. 173.
2. Дрьомін В. М. Доктринальні основи изучения преступности / В. М. Дрьомін // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: матер. Міжнар. наук. конф. (Одеса, 30 листопада 2012 р.) Т. 2 / відп. за випуск В. М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 249.
3. Закалок А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. / А. П. Закалок. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 139.
4. Даньшин И. Н. Введение в криминологическую науку / И. Н. Даньшин – Х. : Право, 1998. – С. 13.
5. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии / Под ред. Д. А. Шестакова. – СПб. : Издательство «Юридический Центр Пресс», 2003. – С. 6.
6. Фокс В. Введение в криминологию / В. Фокс – М. : «Прогресс», 1980. – С. 19.
7. Зелинский А. Ф. Криминология: курс лекций / А. Ф. Зелинский – Х. : Прапор, 1996. – С. 20.
8. Трайнин А. М. Уголовное право. Общая часть / А. М. Трайнин. – М. : Издат-во 1-го Москов. гос. ун-та, 1929. – С. 140.
9. Вольфганг М. Социология преступности (Современные буржуазные теории) / М. Вольфганг – М. : Издат-во «Прогресс», 1966. – С. 39–44.
10. Ли Д. А. Преступность в России: системный анализ / Д. А. Ли. – М. : «ГЕЛІВА», 1997. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.juristlib.ru/book_3960.html
11. Сутурин М. А. Преступность как система / М. А. Сутурин // Сибирский Юридический Вестник. – 2005. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1229768>
12. Литвак О. М. Держава і злочинність: монографія / О. М. Литвак. – К. : Атака, 2004. – С. 8.
13. Ігнатов О. М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні: монографія / О. М. Ігнатов – Харків: Діса Плюс, 2013. – С. 81.
14. Гилинский Я. І. Девиантология : социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. І. Гилинский – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – С. 94.
15. Богатирьов І. Г. Запобігання пенітенціарній злочинності в Україні / І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, М. С. Пузирьов // посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : В. Д. «Декор», 2014. – С. 16.
16. Жеребкин В. Е. Логический анализ понятий права / В. Е. Жеребкин. – К. : Вища школа, 1976. – С. 37.
17. Мацкевич И. М. Теоретическое понятие преступности и проблемы его операционализации / И. М. Мацкевич // Lex Russica. – 2006. – № 3. – С. 534, 540.

